

*Polak, chociaż stąd między narodami słynny,
Że bardziej niżli życie kocha kraj rodzinny,
Gotów zawždy rzucić go, puścić się w kraj świata,
W nędzy i poniewierce przeżyć długie lata,
Walcząc z ludźmi i z losem, póki mu śród burzy
Przyświeca ta nadzieja, że Ojczyźnie służy.*

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, *Księga dziesiąta*, 1834)

*De Pool, al staat hij er bekend om bij vijand en vrind,
Dat hij 't geboorteland meer dan zijn eigen leven mint,
Is steeds bereid er weg te gaan, naar 't eind der aard' trekken,
En in den vreemde een lang leven vol onheil te rekken,
Met mensen in conflict, met 't lot, – maar in die noodtoestand,
Lacht hem de hoop toe dat hij werkt voor 't vaderland.*

(Uit het Pools vertaald door Tom Eekman, *Heer Tadeusz of De laatste strooptochten in Litouwen. Een adelshistorie uit 1811-1812 in verzen in twaalf boeken*, Amsterdam 2003, 267)

Wim Willems en Hanneke Verbeek

Honderd jaar
heimwee DE
GESCHIEDENIS
VAN POLEN
IN NEDERLAND

Met medewerking van Małgorzata Bos-Karczewska,
Kirsten Fekkes, Jacek Futiakiewicz, Natalia Janas,
Rick de Jong, Iztok Klančar, Iwona Mączka, Liza Meurs,
Christie Miedema, Małgorzata Pacula, Will Tinnemans,
Mateusz Tkaczeń, Jolka Wilczek-Raybould

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiële steun van het Mondriaanfonds

Afbeelding omslag: De dochters Łyskawa met hun neefjes en nichtjes in Polen (1961).

Vormgeving: Brigitte Slangen

Druk: Wilco, Amersfoort

© 2012 de auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789461050595

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

- Geef Polen een gezicht 10
Inleiding
- ‘Wij zullen niet toestaan dat onze taal wordt begraven’ 22
Polen in Limburg
- In de schaduw van de Shoah 48
Poolse Joden in Den Haag
- Onafhankelijkheid bewaren met een wetboek, niet met wapens 74
Een Poolse patriot in Den Haag
- Door huwelijksbanden aan Breda gebonden 104
Poolse bevrijders in dienst van het vaderland
- ‘De Polen vereren vooral de moeder van Jezus’ 136
Regeren in de diaspora
- ‘Iedereen heeft het eigenlijk altijd over links tegen rechts’ 162
Solidarność in Nederland
- ‘Wat mij betreft hadden ze die Muur mogen laten staan’ 186
Polen in de pers
- Niemand put uit dezelfde bron 209
Portretten van Poolse kunstenaars
- Liefde houdt niet op bij de grens 224
Relaties tussen Polen en Nederlanders

‘Wel mijn handen, niet mijn gezicht’ 250
Polen op de arbeidsmarkt

‘De mensen moeten leren relativeren’ 276
Klein Warschau in Den Haag

‘Wij Polen zijn Europeanen’ 300
Verleden, heden en toekomst

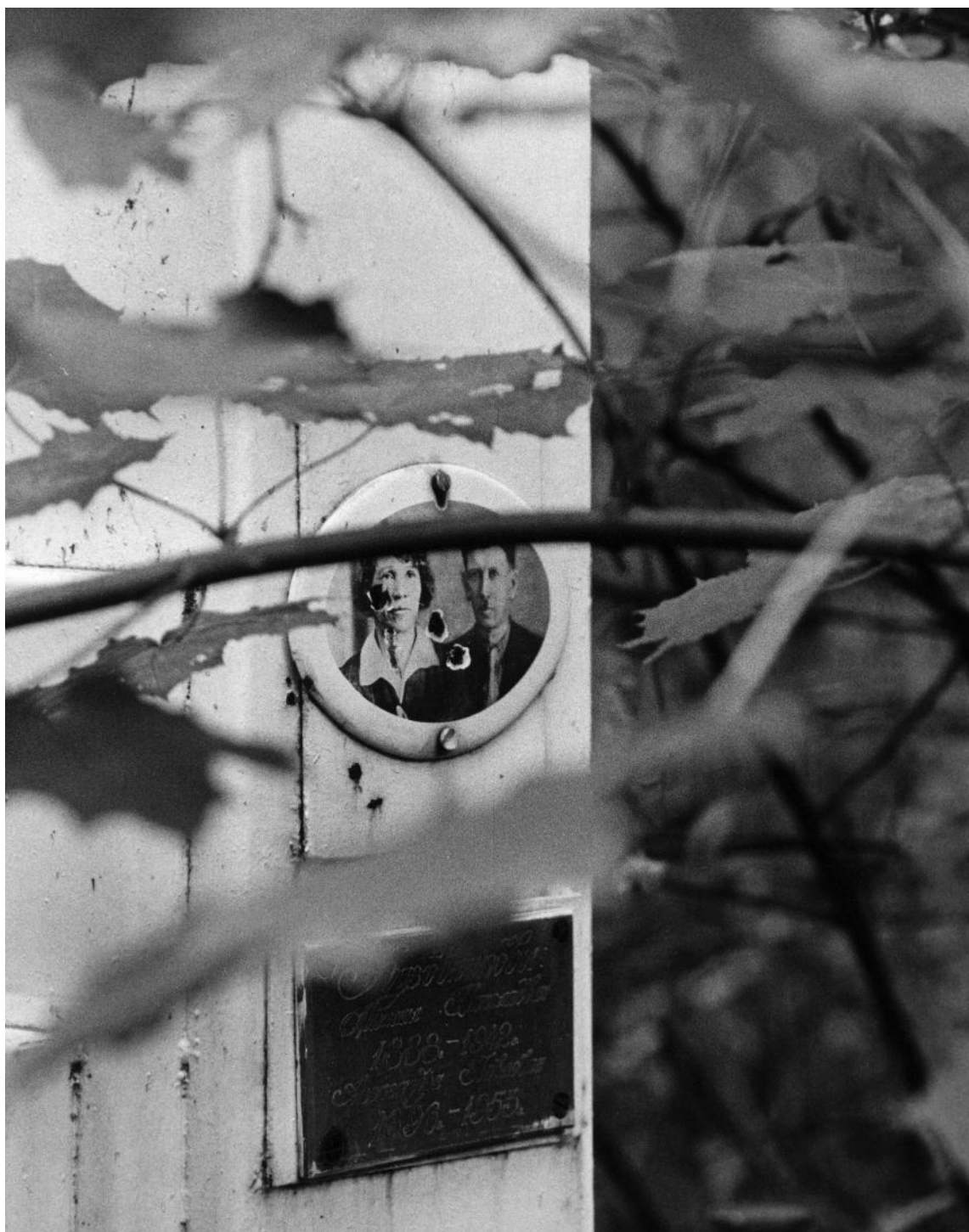
Noten 309

Literatuur 335

Verantwoording 341

Register 343

Auteurs 349

'De portretten op de zerken tonen geen grote helden of personen van betekenis. Het zijn de gezichten van gewone mensen.' (Zbigniew Kosci, Perm, Wenen 2008)

Geef Polen een gezicht

INLEIDING

En als het regent zie ik vaak het trieste, ovalen portretje voor me van een jonge Poolse vrouw, in het midden van een plat liggende steen uit 1917, en denk: het regent op Anna Radzinski.

(Mensje van Keulen, *Liefde heeft geen hersens*, 2012, 43)

De vergeetsteen

Als de hoofdpersoon in de roman van Mensje van Keulen over een Haags kerkhof dwaalt, valt haar oog op de grafsteen van een Poolse vrouw. We weten niet of de auteur uit eigen ervaring putte of haar verbeelding de vrije loop liet. Het doet er ook niet zoveel toe, want zij beschrijft een herkenbaar beeld. In het rijk van de doden is weliswaar niet iedereen gelijk, maar is wel voor elk afgesloten leven een tijdelijke plek uitgespaard. In de loop van de tijd worden graven geruimd en teksten op zerken onleesbaar, maar toch blijft het op menig kerkhof mogelijk om aan de hand van tombes en grafstenen een idee te krijgen van het verleden van de bewoners van een stad of streek. Ook migranten nemen daarin heel vanzelfsprekend een plaats in. Hoelang zij als nieuwkomers ook blijven twijfelen over een laatste rustplaats in het land van herkomst, de nazaten beslissen vaak anders. Die raken met de jaren zo diepgeworteld in het nieuwe land, dat zij hun (groot)ouders liever op een plek hebben waar zij hun de laatste eer kunnen blijven bewijzen.

Een kerkhof vormt een afspiegeling van de omgang van een samenleving met haar verleden. Mensen met blauw bloed, generaals, politici, notabelen en kunstenaars nemen er doorgaans de belangrijkste plaatsen in. Om hun nagedachtenis te eren of hen aan te bevelen in de genade van de Heer, heeft menigeen een beeld aan zijn zijde gekregen. Drie met elkaar vergroeide duiven of een engel, zijn vleugels wijduitstaand, alsof hij elk mo-

ment de ziel van de gestorvene aan de hemelpoort kan afgeven. Het geloof is een krachtige drijfveer voor veel nabestaanden, daar laat een dodenakker weinig misverstand over bestaan. Achter die façade van doden die op z'n minst een paar krabbels in de geschiedschrijving van een stad, dorp of land hebben opgeleverd, verdwijnen de contouren van mensen die de officiële kronieken niet hebben gehaald. Niet dat er over hen geen verhaal te vertellen zou zijn, maar hun relaas is in de loop van de tijd verloren gegaan, weggedrukt door de grote vergeetsteen die de geschiedenis per definitie is. Het gevolg hiervan is dat wij slechts een beperkte voorstelling hebben van de lokale of nationale historie, en door de selectie van gebeurtenissen op den duur vaak een onjuist beeld van het verleden ontstaat. Dat is zeker het geval als het om migranten gaat, of ze nu van dichtbij in Europa of van elders ter wereld naar Nederland zijn gekomen.¹ Het is alsof hun graven als eerste zijn geruimd, waardoor hun inbreng en bijdrage aan de samenleving uit het geheugen zijn verdwenen.

In dit boek presenteren wij een aantal 'ovale portretjes' van Polen die zich de afgelopen eeuw in Nederland hebben gevestigd. We zijn met een team auteurs op zoek gegaan naar de vervaagde sporen van hun aanwezigheid, zodat een sterk persoonlijk gekleurd beeld oprijst van de geschiedenis van Polen hier te lande. Dat doen we niet alleen uit historische belangstelling of als aanzet tot een gedenkschrift. Wat wij vooral willen, is de huidige verhitte discussies in het Westen over de komst en vestiging van honderdduizenden Polen in het perspectief van de afgelopen eeuw plaatsen.

De mythe van de tijdelijkheid

Wie zijn oor de laatste jaren te luisteren heeft gelegd bij de politiek en de media, krijgt het idee dat de komst van Polen en andere Midden- en Oost-Europese migranten naar Nederland zal uitlopen op een nieuw 'multicultureel drama'. Dat begrip is begin eenentwintigste eeuw gemunt door Paul Scheffer in zijn analyse van de aanwezigheid van Turken en Marokkanen – en dan met name van hun nazaten. Ook in latere publicaties uitte hij twijfels over het vermogen tot inburgering van migranten met een moslimachtergrond.² In het huidige debat over Polen en andere Midden- en Oost-Europeanen, zoals Bulgaren en Roemenen, die sinds hun toetreding tot de Europese Unie vrij toegang hebben tot Nederland, zijn veel parallellen aan te wijzen met eerdere groepen arbeidsmigranten. Het draait als vanouds om problemen die bij deze vorm van migratie altijd opduiken met illegale huisvesting, uitbuiting door malafide uitzendbureaus en misbruik door werkgevers. Maar het gaat ook over dreigende

taalachterstanden bij kinderen en alledaagse overlast door Poolse mannen – in hun geval vanwege overmatig drankgebruik.

Zulke klachten leiden tot een roep om de toestroom van nog meer nieuwkomers uit deze landen in te dammen, om te voorkomen dat de antistemming tegen migratie zal toenemen. Ook stellen bestuurders in onder andere Den Haag en Rotterdam voor om, naast de bestrijding van bestaande misstanden, eerder te beginnen met het aanbieden van inburgeringscursussen. Dit willen ze zelfs eventueel verplicht stellen, hoewel dat naar de letter van Brussel niet toegestaan is. De overeenkomst met moslimmigranten van buiten Europa mag niet helemaal opgaan, toch wijst menigeeen als het zo uitkomt op de culturele afstand van Oost-Europese nieuwkomers tot de westerse samenleving: ‘Die Oostblokkers hebben een andere mentaliteit. En je moet niet te veel mensen met een andere cultuur op één plek laten wonen. In achterstandswijken zie je hetzelfde. Daar zou de gemeente toch van moeten hebben geleerd.’³

Bestuurders en beleidsmakers slaan regelmatig alarm. Hoe moeten zij reageren op de problemen die bijna per definitie horen bij de komst van grote groepen nieuwkomers in een gemeente of regio? Hun klachten zijn inmiddels bekend. Een gespannen verhouding tussen de behoefte aan werkkrachten in bepaalde sectoren van de arbeidsmarkt en de beperkte opvang van grote groepen nieuwe inwoners, dus een tekort aan bemiddeling bij arbeid, huisvesting, onderwijs, zorg en vertier. Daarnaast verloopt de integratie in bepaalde stadswijken traag, omdat die wijken door eerdere immigraties al te kampen hebben met grote achterstanden. Verder zijn Nederlandse organisaties vaak slecht op de hoogte van de culturele, mentale en religieuze wensen en verwachtingen van de groepen om wie het gaat. En tot slot bestaat er onzekerheid over het karakter van de overkomst van grote groepen burgers uit de nieuwe landen van de Europese Unie. Alles lijkt te draaien om de vraag of zij tijdelijk in Nederland verblijven of zich op den duur permanent zullen vestigen.

Die twijfel hangt samen met de naoorlogse houding van de Nederlandse samenleving tegenover de overkomst van groepen nieuwkomers. Daarin valt een patroon te herkennen van schiften, ontmoedigen en ontkennen. Schiften slaat op de selectie door overheden van gewenste en ongewenste leden van een nieuwe categorie migranten op grond van klasse, huidskleur, achtergrond, opleiding of vermogen. In het verlengde daarvan ligt het op ontmoedigen gerichte beleid, waarmee overheden trachten te voorkomen dat de overkomst van nieuwkomers een (niet te controleren) aanzuigende werking heeft op mensen uit hetzelfde land. Dit verklaart het gebruik van negatieve termen als ‘golven’, ‘tsunami’ en ‘invasie’. Het aspect van ontkennen ten slotte heeft te maken met het sterke geloof dat de nieuwkomers slechts tijdelijk aanwezig zullen zijn. Het idee is dat zo-

dra de situatie in de landen van herkomst op politiek of economisch vlak verbetert, aanzienlijke aantallen mensen zullen terugkeren. Zelfs bij groepen koloniale migranten uit het voormalige Nederlands-Indië en Suriname in de naoorlogse decennia overheerste die gedachte. Veel nieuwkomers zelf leefden – en leven – trouwens eveneens met het toekomstbeeld voor ogen van een terugkeer naar hun geboorteland. Alleen wijst de praktijk op de lange termijn vaak anders uit.

Bij elke naoorlogse groep migranten zijn argumenten gehanteerd om lange tijd en van beide zijden te blijven vasthouden aan het idee van de tijdelijkheid. Nederland heeft zichzelf ook nooit beschouwd als een immigratieland en nooit een daarop afgestemd beleid gevoerd, behalve bij de komst van grote aantallen koloniale migranten. In zekere zin zijn nieuwkomers door de tijd heen steeds gezien als buitenlanders die op den duur vanzelf zouden terugkeren naar hun geboorteland. Zodra niet langer te loochenen viel dat zij zouden blijven, doordat inmiddels hun partner en kinderen overgekomen waren, veranderde dat perspectief. Dan werden zij gezien als migranten die zo snel mogelijk (alsnog) moesten inburgeren in de Nederlandse samenleving. Maar de komst van buitenlandse arbeiders wordt tot op de huidige dag in de eerste plaats gezien als een tijdelijke noodsituatie.

In de reacties op de komst van Polen valt die tweeslachtige houding eveneens te herkennen, en hetzelfde geldt voor andere burgers uit de nieuwe lidstaten in Midden- en Oost-Europa. Nederland worstelt met de vraag in hoeverre het zich politiek, economisch en sociaal moet instellen op een nieuwe realiteit. Om te beginnen is Europa officieel een internationale arbeidsmarkt geworden, dus Polen kunnen in het Westen gewoon gaan werken zonder vergunning. Verder zijn voor bepaalde sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt veel te weinig lokale werkkrachten (meer) te vinden, dus is er sprake van afhankelijkheid van arbeiders van elders. Bovendien zullen sommige delen van Nederland – denk aan Brabant en Limburg – op termijn niet in staat zijn de vergrijzing het hoofd te bieden zonder burgers uit andere staten toe te staan zich te vestigen. Dit mag dan zo zijn, toch wordt er als vanouds volop gespeculeerd over het al dan niet tijdelijke karakter van de aanwezigheid van Polen, en van andere Midden- en Oost-Europeanen.⁴ Een aantal sociale wetenschappers die, meestal in opdracht van overheden in de Randstad, het profiel van recentelijk naar Nederland gekomen Polen in kaart brengen, gaat zelfs nog een stap verder. Zij noemen het een mythe dat een substantieel deel van deze nieuwkomers zich in Nederland zal vestigen. Op grond van hun breed opgezette enquêtes menen zij een duidelijk onderscheid waar te nemen tussen naoorlogse migratiepatronen en het huidige gedrag van Polen en vergelijkbare groepen. Zij verwijzen naar de loyaliteit aan hun land van

herkomst en spreken over vloeibare migratie, een metafoor voor het zich vrijelijk over grenzen heen bewegen van mensen. Het zou een politiek misverstand zijn dat nieuwkomers uit Midden- en Oost-Europa zich en masse in Nederland vestigen. Volgens hen leidt die opvatting tot een lokaal beleid dat achter de feiten aanloopt.⁵

De stelling dat er bij hedendaagse Polen sprake is van een nieuwe vorm van seizoensarbeid staat op gespannen voet met de inzichten uit historische studies naar migratie.⁶ Daaruit blijkt nu juist dat de tijdelijke aanwezigheid van nieuwkomers bij twee derde op den duur vanzelf overgaat in een permanent verblijf. Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel: denk aan de Spaanse en Italiaanse gastarbeiders in de jaren zestig, van wie drie op de vier uiteindelijk terugkeerde. Zowel economische, politieke als demografische ontwikkelingen in het land van herkomst spelen wel degelijk een rol bij de beslissing te blijven of niet. Polen is een inhaalrace aan het maken en de vergrijzing slaat ook daar toe. In principe is er geen reden om aan te nemen dat de huidige nieuwkomers op den duur sterk zullen afwijken van het historische patroon, met als kanttekening dat de mogelijkheden tot mobiliteit binnen de Europese Unie de afgelopen tien jaar sterk zijn toegenomen.

Polen in Nederland: een eeuw geschiedenis

De aanwezigheid van grote aantallen Polen in Nederland valt niet los te zien van de recente ontwikkelingen in de Europese Unie. Daarachter gaat echter een geschiedenis schuil die terugvoert naar het begin van de twintigste eeuw. Er valt grofweg een onderverdeling te maken naar drie periodes. De eerste periode beslaat de jaren 1900-1945, toen zich enige duizenden Poolse Joden in westerse steden vestigden en uit Duitsland afkomstige Polen in de Limburgse mijnregio.⁷ De tweede periode behelst de jaren 1945-1990, toen er veel meer diversiteit optrad. Om te beginnen wierven de Limburgse mijnen opnieuw actief buitenlanders, maar ook besloten enige honderden Poolse bevrijders hier te blijven. Vervolgens kwamen er Polen tijdens de Koude Oorlog als vluchtelingen, later als illegalen en seizoensarbeiders. Verder huwden toen nogal wat vrouwelijke Poolse toeristen met een Nederlandse man.⁸ De derde periode loopt vanaf 1990 tot de huidige tijd en behelst eveneens een diversiteit aan nieuwkomers, met zowel uit Duitsland naar Nederland gekomen (seizoens)arbeiders, illegalen, asielzoekers en vrouwelijke partners, als recentelijk uit onderdanen van de lidstaten van de Europese Unie. Sinds mei 2004 hoefden zij alleen in het bezit te zijn van een tewerkstellingsvergunning – een verplichting die drie jaar later verviel. Van illegaal in Nederland wer-

kende Polen is dus nauwelijks sprake meer.⁹ Wat opvalt, is dat vanaf de jaren tachtig het aantal Poolse vrouwelijke migranten steeds aanzienlijk hoger lag dan het aantal mannelijke nieuwkomers. In die situatie is pas de laatste zeven jaar een lichte kentering opgetreden.¹⁰

Het is een moeilijke opgave om het huidige aantal Polen in Nederland tot achter de komma te achterhalen. Naast het aantal van 100.775 personen die in 2012 officieel bij een gemeente stonden ingeschreven – de eerste en tweede generatie bij elkaar opgeteld –, zijn er heel wat Poolse werknemers bij de Nederlandse Belastingdienst bekend met een adres in het buitenland. In de periode dat zij in Nederland aan de slag zijn, zullen ze hier een tijdelijk woonadres hebben. Daarnaast is er een snel in omvang toenemende categorie van nieuwkomers met een eigen bedrijf, en ten slotte nog de groep zwartwerkers, mensen die zich niet hebben aangemeld bij de Belastingdienst.¹¹ De meest recente studies houden het erop dat het aantal Polen in Nederland – al dan niet geregistreerd – uit ten minste 150.000 personen bestaat.¹² We beschikken intussen over vrij gedetailleerde informatie over hun algemene kenmerken, zoals de graad van opleiding, de beroepen die zij uitoefenen, hun geloof en hun toekomstverwachtingen.

Veel minder bekend is hoe zij passen in het historische patroon van Polen in de diaspora. De gedachte dat zij een natie van ballingen vormen die een bestaan moeten leiden in een buitenpost van het land van herkomst, ligt diep verankerd in het nationale zelfbeeld. Tijdens de negentiende-eeuwse Romantiek heeft dat geleid tot literaire stereotypen als *Polak wieczny tulacz* (de eeuwige zwerver) en *Polak wygnaniec* (de balling). Dat heeft alles te maken met een geschiedenis die in het teken heeft gestaan van bezettingen door buurlanden. Het land is de afgelopen twee eeuwen verschillende keren opgedeeld geweest tussen de grootmachten op het Europese politieke toneel. Dat verklaart niet alleen hun gepassioneerde streven naar onafhankelijkheid, maar ook de continue uitstroom van bewoners.

Momenteel bedraagt het aantal Poolse emigranten dat verspreid over de wereld woont tussen de 15 en 18 miljoen mensen, op een bevolking in het land zelf van 38 miljoen zielen.¹³ Dat heeft geleid tot een sterke bemoeienis van het vaderland met gemigreerde landgenoten en een breed opgezette opvang in de vorm van eigen verenigingen, organisaties, pastoors, onderwijs en zo verder. Vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog heeft de toen heropgerichte Poolse staat geprobeerd om, door het subsidiëren van scholen en culturele organisaties in het buitenland, de uitgewaaierde bevolking aan zich te binden. Zij voerde een actief beleid om in navolging van Duitsland en Italië de Poolse taal, cultuur en identiteit in den vreemde te behouden: ‘a sense of Polishness’.¹⁴

In de jaren daarna kreeg dat zijn weerslag in een groeiend aantal initiatieven, vooral in Limburg, met een piek van meer dan 45 Poolse organisaties in de loop van de jaren dertig. Het aantal leerlingen dat dankzij bemiddeling van het consulaat een Poolse school of aparte taalles volgde, nam in die jaren sterk toe. Dat gold eveneens voor de patriottische clubs en associaties die met de Poolse mijnwerkers meeverhuisden van het Ruhrgebied naar de streek waar zij zich in Limburg vestigden. Die eigen groepsvorming in het mijngebied manifesteerde zich in een tijdschrift, zangclubs, theatergezelschappen, turnverenigingen en katholieke verenigingen, die elkaar onderling bijstonden en hun Poolse karakter sterk benadrukten. Deze beweging van onderaf werd flink financieel ondersteund door de Poolse staat en de nationale katholieke kerk. Zij stimuleerden het bewustzijn van een bovennationale gemeenschap in den vreemde.

Die trend van een uitdijend netwerk van eigen etnische organisaties valt te herkennen bij de huidige Polen in Nederland, hoewel die situatie nog niet echt in kaart is gebracht. In bepaalde buurten van bijvoorbeeld Den Haag is de Poolse aanwezigheid sterk zichtbaar, in de vorm van delicatessenwinkels, een bar, een bakker en tijdschriften in de eigen taal met informatie over Poolse dokters, tandartsen en oogartsen in de stad (en omgeving). Er worden tevens goed bezochte Poolse kerkdiensten gehouden, zoals in de Teresia van Avila-kerk in het Spaansche Hof aan het Westeinde, en verder zijn er diverse gelegenheden opgezet om te kunnen overnachten in een vertrouwd verband, zoals migrantenhotels, en zich in de vrije uren te vermaken met nationale dans en muziek.¹⁵

Net als in het interbellum is vooral de katholieke kerk een invloedrijk instituut bij het versterken van de culturele en etnische identiteit van gemigreerde Polen. De parochies met al hun rituelen fungeren als een sociaal bindmiddel. Daarnaast wordt er waarde gehecht aan het behoud van de eigen taal, onder meer door partners in gemengde huwelijken van een Poolse en een Nederlander. Vandaar dat vrijwilligers reeds eind jaren tachtig schooltjes oprichtten in Eindhoven en Utrecht voor belangstellenden uit de regio – een initiatief dat in tal van gemeenten navolging heeft gekregen.¹⁶ In Rotterdam bestaat sinds 2007 een Nederlands-Pools Centrum voor Cultuur en Educatie. Verder staan vooral de eigen delicatessenzaken bekend als favoriete ontmoetingsplekken, waar tevens allerlei informatie wordt uitgewisseld. De meest actieve, landelijke organisatie van Poolse experts in Nederland, het in 1991 opgerichte STEP, verzorgt evenementen en verspreidt informatie via haar webportaal. De redactie heeft zich niet alleen ten doel gesteld de contacten tussen burgers van beide landen te versterken, maar ook de Poolse cultuur nadrukkelijk te promoten in Nederland.

Mensen achter cijfers

In de Nederlandse geschiedschrijving over migratie nemen Polen geen markante plek in. Het is in de twintigste eeuw ook nooit gegaan om grote aantallen, en hun komst leidde niet tot achterstanden of problemen die om een speciaal beleid vroegen. Hierdoor is hun geschiedenis nauwelijks opgetekend, in tegenstelling tot de situatie in landen met een rijke Poolse migratietraditie, zoals Frankrijk en de Verenigde Staten, en daarnaast Duitsland, Engeland en België. De belangstelling voor de Poolse geschiedenis in deze naties is mede te danken aan de daar aanwezige historici met Poolse wortels. In Nederland zijn zij pas de laatste jaren in het brandpunt van de maatschappelijke belangstelling gekomen. Overheden hebben behoefte aan meer informatie over de achtergronden van deze nieuwkomers op de Nederlandse arbeidsmarkt, om hun beleid daarop te kunnen afstemmen. Dat heeft geleid tot een overvloed aan feitelijke gegevens, grafieken en groepsprofielen.¹⁷

Deze cijfers geven echter zelden een beeld van de mensen die erachter schuilgaan, waardoor we nog altijd weinig weten over hun belevenissen tijdens de grote verschuivingen in het twintigste-eeuwse Nederland. Er zijn ongetwijfeld Polen geweest, zowel personen en groepen als organisaties, die een stempel hebben gedrukt op sectoren van de Nederlandse samenleving. Zij hebben netwerken opgebouwd en sporen nagelaten. Het is de vraag in welke beroepen zij actief zijn geweest, waar zij zich hebben gevestigd en hoe zij toegang hebben gevonden tot de haarvaten van de samenleving. Daarnaast kan men zich afvragen op welke manieren Nederland door de tijd heen op hun komst gereageerd heeft en welke veranderingen daarin zijn aan te wijzen. Wat valt er te zeggen over de rol van de media, dus over de kijk op Polen door het filter van de publieke opinie? Het zijn slechts een paar vragen die opkomen wanneer men de lotgevallen van de Polen in een historisch perspectief wil plaatsen.

In dit boek schetsen we een subjectief beeld van de meer dan honderdjarige aanwezigheid van Polen in Nederland. Het gaat om een panoramische blik op hun geschiedenis, waarbij we ons beperken tot de afgelopen eeuw omdat het daarvoor slechts om zeer kleine aantallen migranten ging. In onze aanpak ligt de nadruk op het persoonlijke levensverhaal van een aantal individuen. Aan de hand van hun belevenissen behandelen we de traditionele thema's uit de literatuur over migratie, van het benutten van nieuwe kansen tot het zich terugtrekken achter de eigen stellingen, en van het verlies van taal of cultuur tot het behoud van de eigen zeden en gebruiken.¹⁸ We laten zien hoe het verloop van hun komst, vestiging en integratie heeft doorgewerkt in de beleving van een aantal Polen met diverse achtergronden. Hun levensverhalen omspannen bij elkaar meer dan een eeuw.

Dit relaas heeft betrekking op de twintigste eeuw en begint met de komst van groepen Polen uit het Ruhrgebied, die volop werk in de Limburgse mijnen vonden. Hun lotgevallen en de rol van de katholieke kerk komen uitgebreid aan bod. Dat geldt ook voor Poolse Joden, veelal afkomstig uit Galicië, die tijdens en na de Eerste Wereldoorlog de gespannen politieke situatie in Midden- en Oost-Europa ontvluchtten. Een deel van hen streek neer in Den Haag (en Scheveningen) en vond onder meer emplooi in de middenstand. Vervolgens maken we een overstap naar de jaren dertig, toen de Poolse graaf Michał Rostworowski als internationale rechter functioneerde in de Haagse gemeenschap van expats. Hij valt te beschouwen als een representant van het Poolse patriottisme in het interbellum. Verder waren er de Poolse militairen die meevochten in het geallieerde leger bij de bevrijding van delen van Nederland, zoals het gebied rond Breda. Een deel van hen heeft zich hier permanent gevestigd, wat onder meer te maken had met de inlijving van Polen door het communistisch regime en met het feit dat sommigen een relatie kregen met een lokale vrouw.

Na de oorlog vestigden zich ook andere groepen Polen in Nederland. Hun wederwaardigheden komen in beeld aan de hand van het levensverhaal van Jan Nijkerk en zijn vrouw Janina Melichar. Hij werkte vanaf het midden van de jaren vijftig tot aan het einde van het communistisch regime in zijn moederland (in 1989) als honorair gedelegeerde van de Poolse regering in ballingschap, die al die tijd in Londen zetelde. Als zodanig was hij eveneens betrokken bij de roerige jaren tachtig, die in het teken stonden van het strijdbare optreden van de Poolse vakbond Solidarność. Voor het eerst sinds de Koude Oorlog voelde het Westen zich betrokken bij het proces van maatschappelijke verandering in het communistische Oost-Europa. Bij het aanwakkeren en in realistische banen leiden van die aandacht fungeerde een aantal Polen in Nederland als woordvoerder, onder wie Jan Minkiewicz en Sasza Malko. Vandaar dat uitgebreid zal worden stilgestaan bij hun inbreng in het debat.

Niet alleen de politiek, het patriottisme en het katholicisme, maar ook de liefde vormt een rode draad in de geschiedenis van Polen in Nederland. Zeker vanaf de jaren tachtig kregen steeds meer Poolse vrouwen een relatie met een Nederlander, wat tot een toenemend aantal huwelijken heeft geleid. Een relatie tussen partners met een verschillende achtergrond heeft zowel voor- als nadelen bij de vestiging in een nieuw land. De taal van de liefde slecht niet alle grenzen, zoals in het hoofdstuk over gemengde koppels zal blijken. Omdat de stellen tijdens hun gesprekken nogal intieme details blootgaven, wilden zij liever niet met hun eigen naam in dit boek. Die wens is uiteraard gerespecteerd.

Met hun komst naar Nederland naderen we de huidige tijd, die voor de meeste Polen in het teken staat van zware arbeid in de (tuin)bouw en dienstensector. Omdat het om enorme aantallen werknemers gaat, is gekozen voor drie portretten van personen die het ver hebben gebracht in een bepaald beroep. In een terugblik geven zij hun visie op de jaren ervaring die zij opdeden in een bepaalde sector van de arbeidsmarkt. Omdat de komst van Polen al lange tijd leidt tot hevige discussies over hun gebrekkige opvang en de overlast die zij zouden veroorzaken, willen wij de rol van de media niet buiten beschouwing laten. We kozen ervoor om de berichtgeving over Polen in een aantal landelijke kranten te analyseren, vanaf de val van de Berlijnse Muur. Het boek vervolgt met een reportage over de Haagse wijk Valkenboskwartier, waarvan het karakter mede is veranderd door de komst van grote groepen Polen. De bewoners hebben niettemin een manier gevonden om met elkaar samen te leven.

Om het persoonlijke karakter van dit boek over een eeuw geschiedenis extra reliëf te geven, zijn naast de verhalen ook foto's opgenomen uit de privéalbums van de betrokkenen en hun nazaten. Deze zijn aangevuld met foto's uit archieven en documentatiecentra. Het kleurrijke hoofdstuk over Poolse kunstenaars in Nederland bestaat zelfs exclusief uit beeld. Drie jonge fotografen, van wie twee zelf Pools, hebben veertien van hen geportretteerd in de omgeving waarin zij hun artistieke beroep uitoefenen. Het is de meest letterlijke interpretatie van ons voornemen om Polen in Nederland een gezicht te geven. Aan het einde van het boek trekken we een aantal lange lijnen aan de hand van een gesprek met een spraakmakende woordvoerder van de Poolse gemeenschap in Nederland: Małgorzata Bos-Karczewska. Met haar keken we terug op de afgelopen eeuw en formuleerden we een aantal gedachten over de toekomst. Hoe sluiten de dromen van toen en nu op elkaar aan, en welke rol is er voor Polen weggelegd in het wankel Europa?

Wim Willems

*Léon en Helena Stachowski met hun oudste dochter
Helga (Brunssum, ca. 1934).*

*‘Wij zullen niet
toestaan dat onze
taal wordt begraven’*

POLEN IN LIMBURG

Ze nam plaats achter de zwarte vleugel en bewoog haar vingers over de toetsen. De kamer van haar huis in het Limburgse Herten vulde zich met de tonen van het Poolse strijdlied de ‘Rota’. Terwijl de laatste klanken naderbijden, keek de pianiste op en zei: ‘Begrijp je nu wat ik bedoel?’¹ Net daarvoor had ze gepoogd uit te leggen waaruit het Poolse gevoel bestond dat de mijnwerkers en hun gezinnen tot zo’n hechte gemeenschap had gemaakt. Ze dacht dit het beste te kunnen toelichten door muziek te laten klinken, vanouds haar lust en haar leven. De nationale hymne die zij speelde, klonk in haar jeugd na afloop van vrijwel elke herdenking of viering in Limburg. Het lied was in 1908 geschreven door Maria Konopnicka en twee jaar later door Feliks Nowowiejski op muziek gezet. De oorsprong ervan lag in het protest tegen de landonteigening en onderdrukking van de Poolse taal en cultuur onder het Pruisische bewind – van 1795 tot 1918.²

De hymne bleef zijn waarde behouden, zowel tijdens de naoorlogse jaren van het communisme als in kringen van Polen in het Westen, die hun vaderland om uiteenlopende redenen hadden verlaten. De eerste regels van de tekst luiden: *Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród, Nie damy pogrześć mowy!* Vrij vertaald: ‘Wij zullen niet het land van onze voorouders verlaten, wij zullen niet toestaan dat onze taal wordt begraven.’³ Hoe goed kon Yvonne Clout-Stachowska zich de lange stilte nog herinneren die er na het zingen altijd viel onder de aanwezigen. Zij waren zich dan weer even bewust van hun plicht om de Poolse taal en cultuur in den vreemde levend te houden. Dat had zeker ook gegolden voor haar ouders, die dat besef hadden overgedragen op hun kinderen.

Pools in het Ruhrgebied

Helena Sophia Drzadzynska zag op 24 april 1906 het levenslicht in het Duitse Wanne, tegenwoordig deel uitmakend van de stad Herne, als het vijfde kind van een Pools boerenechtpaar. Haar ouders waren aan het eind van de negentiende eeuw naar het Ruhrgebied vertrokken vanuit Schroda, een stadje in de provincie Groot-Polen, met als hoofdstad Posen (het latere Poznań), dat net als Silezië onder Pruisisch en later Duits bewind viel. In die tijd stond het over zijn buurlanden verdeelde Polen al ruim een eeuw niet meer op de kaart van Europa. Duits was de enige officieel toegestane taal, waaraan zeker kinderen niet konden ontkomen.⁴ De familieoverlevering wil dat de moeder van Helena en haar Poolse klasgenootjes tijdens de godsdienstlessen de Duitse catechismus niet met hun handen aanraakten maar in hun schort lieten liggen. Een boek in de taal van de bezetter wensten zij niet vrijwillig vast te houden. Het gezin sprak thuis alleen Pools, dus alle kinderen beheersten die taal tot in de puntjes. Een jaar na de geboorte van Helena emigreerde Léon Stachowski – haar latere echtgenoot – op zesjarige leeftijd vanuit Posen naar het Ruhrgebied. Hij was op 16 april 1901 geboren in het plaatsje Schmiegel (Śmigiel) als elfde kind van Józef en Anna Stachowski. Zijn vader had een schoenmakerij, met in de hoogtijdagen twintig man personeel. Nadat hun ter ore was gekomen dat werkgevers in het Ruhrgebied mensen zochten, namen zij het besluit met een deel van het gezin naar Westfalen te emigreren. Ook zij vestigden zich zoals veel van hun streekgenoten in Wanne.⁵

Miljoenen Polen konden niet of nauwelijks rondkomen en besloten elders ter wereld op zoek te gaan naar een beter leven. Een deel van hen – in 1913 zo'n 400.000 mensen – vestigde zich in het Ruhrgebied vanwege de omvangrijke mijnindustrie. Voor de migranten uit Posen en Silezië kwam dat feitelijk neer op een verhuizing naar een andere provincie, al zullen zij dat zeker niet altijd zo gevoeld hebben.⁶ In de jaren tot 1890 ging het voornamelijk om alleenstaande jonge mannen die voor enkele jaren naar het Ruhrgebied trokken, veel geld spaarden en vervolgens terugkeerden naar het vaderland. In de periode daarna leidde de migratie meestal tot een definitieve vestiging.

Door het gebrek aan perspectief in eigen land en de hoge lonen in Duitsland namen veel arbeiders hun gezin mee of lieten hen snel overkomen. Dat gold ook voor de families van Helena Drzadzynska en Léon Stachowski. Wat eveneens meespeelde, was het kolonisatiebeleid van het Pruisische bewind, de *Germanisierungspolitik*. Hierdoor konden Poolse migranten nauwelijks meer een stuk grond of onroerend goed in hun geboortestreek bemachtigen. De prijzen waren enorm gestegen en de Pruisische regering moest toestemming geven voor het aankopen van

een stuk land. Dat kon alleen bij het opzetten van een agrarisch bedrijf, waardoor degenen die waren weggetrokken al snel aan het kortste eind trokken.⁷

Na de vestiging in het Ruhrgebied ontstond een hechte Poolse gemeenschap en een bloeiend verenigingsleven. In 1910 telde de regio 660 verenigingen, met in totaal zestigduizend leden.⁸ Zij wilden de eigen taal en cultuur levend houden, maar ook tegengas geven aan de druk van de Duitse overheid om te assimileren.⁹ Als jong meisje zong Helena Drzadzynska in een Pools koor en Léon Stachowski speelde als kind viool. Maar het ging niet alleen om amusement. Een eigen vakbond, Zjednoczenie Zawodowe Polskie (ZZP), wist de belangen van de Poolse arbeiders met succes te behartigen – in 1912 was 80 procent van de georganiseerde Polen er lid van.

Ook het geloof nam een centrale plaats in. Nadat pater Franciszek Liss onder druk van de Duitse regering het Ruhrgebied had moeten verlaten, verscheen pater Jan Brejski op het toneel.¹⁰ Iedere zondag ging het gezin Drzadzynski met tal van landgenoten naar de Poolse mis. Dat bleef niet zonder gevolgen voor de kinderen. Wanneer dochter Helena op maandagmorgen naar school ging, vroeg de Duitse lerares na haar ochtendgebed wie die zondag de kerk hadden bezocht. Bijna alle kinderen staken dan braaf hun vinger op. Vervolgens wilde de lerares weten of er ook kinderen naar de Poolse mis waren geweest; die moesten opstaan. Dat deden Helena en velen van haar klasgenootjes, waarna de vrouw voor de klas met minachting op hen neerkeek en zei: ‘Alles Pollacken!’ Daarmee was de beproeving niet ten einde, want de leerlingen moesten ook vertellen waarover de preek was gegaan. Alsof de lerares wilde controleren of de inhoud van de Poolse mis wel overeenkwam met de teksten in de Duitse kerk.

Het kon Helena Drzadzynska al op jonge leeftijd niet ontgaan dat de Polen en hun cultuur bepaald niet welkom waren in het Ruhrgebied. Het werd er niet gemakkelijker op toen Józef Piłsudski, de latere president van de Poolse Republiek, na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog een leger formeerde om te strijden voor een onafhankelijk vaderland. Veel jonge Poolse mannen reageerden spontaan op zijn oproep zich te melden, ook in de woonplaats van de familie Drzadzynski. In diezelfde tijd brak een opstand uit in Poznań, eveneens gericht op een vrij Polen. Een van de eerste slachtoffers bij die gevechten was Franciszek Ratajczak, een jongeman die in Wanne bij hen in de straat had gewoond.¹¹ Later zou Helena haar dochter Yvonne vertellen dat ze deze gebeurtenis als jong meisje heel sterk had beleefd. Door die ene dode was er in haar omgeving nog fanatieker gesproken over het belang van de strijd voor een onafhankelijk Polen en voor het behoud van de eigen taal en cultuur.